

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA SITA

121/1

KISWAHILI 1

(Kwa watahiniwa walioko na wasiokuwepo Shuleni)

Muda: Saa 3

ANSWERS

Mwaka: 2006

Maelekezo

1. Karatasi hii inasehemu A na B zenye jumla ya maswali **nane (8)**
2. Jibu maswali yote katika sehemu A na maswali matatu kutoka sehemu B. Swali la tano ni la Lazima
3. Sehemu A ina alama 40 na sehemu Bina alama 60
4. Zingatia maelekezo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. "Serikali baada ya uhuru ilijitahidi sana katika kukuza Kiswahili nchini Tanzania." Thibitisha kauli hiyo kwa kutoa mifano dhahiri.

Baada ya uhuru, serikali ya Tanzania ilichukua hatua kadhaa kukuza lugha ya Kiswahili:

(i) Kuteua Kiswahili kuwa Lugha ya Taifa: Mwaka 1964, serikali ilitangaza Kiswahili kuwa lugha ya taifa ili kuimarisha umoja na utambulisho wa kitaifa.

(ii) Kuanzisha Taasisi za Kiswahili: Serikali ilianzisha vyombo kama Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA) mwaka 1967 na Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI) ili kusimamia maendeleo na usanifishaji wa lugha.

(iii) Matumizi ya Kiswahili katika Elimu: Kiswahili kilitumika kama lugha ya kufundishia katika shule za msingi, hatua iliyosaidia kukieneza na kukikuza miongoni mwa wananchi.

(iv) Matumizi ya Kiswahili katika Serikali: Hotuba za viongozi na shughuli za kiserikali zilifanywa kwa Kiswahili, ikiwemo hotuba ya Mwalimu Nyerere bungeni mwaka 1962.

(v) Kukuza Kiswahili Kimataifa: Serikali ilishirikiana na nchi jirani na mashirika ya kimataifa katika kukuza na kueneza Kiswahili, ikiwemo kufundisha lugha hii katika nchi nyingine.

2. Jadili sababu za Kiswahili kuwa lugha ya Taifa nchini Tanzania kuliko lugha nyingine za Kibantu.

Sababu zilizofanya Kiswahili kuwa lugha ya taifa ni:

(i) Uenezi wa Kiswahili: Kabla ya uhuru, Kiswahili kilikuwa kimeenea zaidi nchini kuliko lugha nyingine za Kibantu, hivyo kilikuwa na msingi mzuri wa kuwaunganisha wananchi.

(ii) Kutokuwa na Kabila Mahususi: Tofauti na lugha nyingine za Kibantu, Kiswahili hakihusiani moja kwa moja na kabila lolote, hivyo kilikubalika kirahisi na makabila yote.

(iii) Historia ya Matumizi: Kiswahili kilitumika kama lugha ya biashara na mawasiliano kati ya makabila mbalimbali, hivyo kilikuwa na nafasi maalum katika jamii.

(iv) Urahisi wa Kujifunza: Kiswahili kina sarufi rahisi ikilinganishwa na lugha nyingine za Kibantu, hivyo kilikuwa rahisi kufundisha na kujifunza.

(v) Msimamo wa Viongozi: Viongozi wa kitaifa, wakiongozwa na Mwalimu Nyerere, waliona umuhimu wa kuwa na lugha moja ya taifa kwa ajili ya umoja na maendeleo, na Kiswahili kilikuwa chaguo sahihi.

3. "Kiswahili kilianzia Kongo kikasenea hadi Pwani ya Afrika Mashariki." Kubali au kataa usemi huo kwa kutoa hoja za Historia ya Kiswahili.

Nakataa usemi huo kwa hoja zifuatazo:

(i) Asili ya Kiswahili: Tafiti nyingi zinaonyesha kuwa Kiswahili kilianzia Pwani ya Afrika Mashariki, hasa maeneo ya Tanzania na Kenya, na siyo Kongo.

(ii) Ushahidi wa Kihistoria: Maandishi ya wasafiri na wanahistoria wa zamani kama Al-Masudi yanaonyesha uwepo wa Kiswahili katika pwani ya Afrika Mashariki kabla ya karne ya 10.

(iii) Lugha za Kongo: Lugha zinazozungumzwa Kongo ni za familia ya Kibantu, lakini hazina uhusiano wa moja kwa moja na asili ya Kiswahili.

(iv) Mwingiliano wa Kibiashara: Biashara kati ya pwani na bara ilichangia kuenea kwa Kiswahili kutoka pwani kwenda bara, na si kinyume chake.

(v) Utafiti wa Kisayansi: Wanazuoni wengi wamekubaliana kuwa Kiswahili kilianzia pwani ya Afrika Mashariki kutokana na ushahidi wa kiisimu na kihistoria.

4. Kwa kutoa mifano oneshwa aina za nomino. Je, uainishaji huo una dosari gani?

Aina za nomino ni:

(i) Nomino za Kawaida: Majina ya vitu vya jumla, mfano: kitabu, mti.

(ii) Nomino za Pekee: Majina maalum ya watu, mahali, au vitu, mfano: Tanzania, John.

(iii) Nomino za Kielezi: Majina yanayoelezea hali au sifa, mfano: uzuri, upendo.

(iv) Nomino za Kitenzi: Majina yanayotokana na vitenzi, mfano: uchezaji, uimbaji.

Dosari: Uainishaji huu unaweza kuwa na changamoto kwani baadhi ya nomino zinaweza kuangukia katika zaidi ya kundi moja, na hivyo kusababisha mkanganyiko katika utambuzi wake.

5. "Umbo la kitenzi huundwa na vipashio mbalimbali vinavyobeba dhima mbalimbali." Thibitisha kauli hiyo kwa kutumia vitenzi vifuatavyo:

Katika lugha ya Kiswahili, kitenzi kinaweza kuundwa kwa vipashio mbalimbali ambavyo hubeba dhima tofauti. Vipashio hivi ni pamoja na viambishi vya nafsi, wakati, hali, na mzizi wa kitenzi.

(a) Anakunywa

A-: Kiambishi nafsi ya tatu umoja (yeye).

-na-: Kiambishi cha wakati uliopo.

-kunywa: Mzizi wa kitenzi kinachomaanisha tendo la kunywa.

(b) Mnashali

M-: Kiambishi nafsi ya pili wingi (ninyi).
-na-: Kiambishi cha wakati uliopo.
-shali: Mzizi wa kitenzi kinachomaanisha tendo la kusali.

(c) Tunamshukuru

Tu-: Kiambishi nafsi ya kwanza wingi (sisi).
-na-: Kiambishi cha wakati uliopo.
-m-: Kiambishi cha kumwonyesha mtendewa (yeye).
-shukuru: Mzizi wa kitenzi kinachomaanisha kutoa shukrani.

(d) Watalii

Wa-: Kiambishi nafsi ya tatu wingi (wao).
-ta-: Kiambishi cha wakati ujao.
-li-: Mzizi wa kitenzi kinachomaanisha kula.
-i-: Kiambishi tamati kinachoashiria kauli ya kutendwa.

Kwa hivyo, kila kitenzi kinaweza kugawanywa katika vipashio vyake ambavyo kila kimoja hubeba maana maalum inayochangia ujumla wa kitenzi hicho.

6. Onesha kwa kupigia mstari mofimu -ki- kuweza kuwa na dhima zifuatazo:

Mofimu -ki- katika lugha ya Kiswahili inaweza kuwa na dhima mbalimbali kulingana na muktadha wa matumizi.

(a) -ki- kuunda mzizi wa neno:

Mofimu -ki- inaweza kuwa sehemu ya mzizi wa neno na kubeba maana maalum.
Mfano: kiti (sehemu ya kukalia), kifarua (mnyama mkubwa).

(b) -ki- kuonesha mtendo wa jambo:

Mofimu -ki- hutumika kuonyesha hali ya kuendelea kwa tendo au sharti.
Mfano: Akiwa na bidii, atafaulu.

(c) -ki- kuonesha upatanisho wa kisarufi:

Mofimu -ki- hutumika kuonyesha upatanisho wa kisarufi kati ya nomino na vivumishi au vitenzi.
Mfano: Kitabu kikubwa kimepotea.

(d) -ki- kushurutisha:

Mofimu -ki- inaweza kutumika kuonyesha hali ya masharti au tukio linalotegemea kutimia kwa sharti fulani.
Mfano: Ukifanya kazi kwa bidii, utafanikiwa.

7. "Watanzania ni watumiaji wa Kiswahili na wakikosa nafasi hiyo madhara yake ni makubwa." Kwa kutoa mifano eleza ni madhara gani yatakayoweza kujitokeza?

Kukosa nafasi ya kutumia Kiswahili miongoni mwa Watanzania kunaweza kusababisha madhara yafuatayo:

(i) Kupoteza Utambulisho wa Kitaifa:

Kiswahili ni kiungo muhimu kinachowaunganisha Watanzania. Kukosa kukitumia kunaweza kudhoofisha utambulisho wa kitaifa na mshikamano wa jamii.

(ii) Kudhoofisha Maendeleo ya Elimu:

Kiswahili kinatumika kama lugha ya kufundishia katika shule za msingi. Kukosa kukitumia kunaweza kuathiri ufahamu wa wanafunzi na hivyo kudhoofisha maendeleo yao kielimu.

(iii) Kupungua kwa Uwezo wa Mawasiliano:

Kiswahili ni lugha inayowawezesha Watanzania kutoka makabila na maeneo mbalimbali kuwasiliana kwa urahisi. Kukosa kukitumia kunaweza kusababisha ugumu katika mawasiliano na hivyo kuathiri shughuli za kijamii na kiuchumi.

(iv) Kupotea kwa Urithi wa Kitamaduni:

Lugha hubeba tamaduni na historia ya jamii. Kukosa kutumia Kiswahili kunaweza kusababisha kupotea kwa urithi wa kitamaduni na mila za Kitanzania.

(v) Kudhoofisha Nafasi ya Kiswahili Kimataifa:

Kiswahili kinazidi kupata umaarufu duniani. Watanzania wakikosa kukitumia, nafasi ya Kiswahili kimataifa inaweza kudhoofika, na hivyo kupoteza fursa za kiuchumi na kijamii zinazotokana na lugha hii.

8. Ukitumia mifano wa sentensi kwa kila tumizi oneshwa matumizi matano ya kiunganishi "kwa."

Kiunganishi "kwa" katika Kiswahili kina matumizi mbalimbali kama ifuatavyo:

(i) Kuonyesha Sababu:

Alifukuzwa kazi kwa kuchelewa kazini kila siku.

(ii) Kuonyesha Njia au Mbinu:

Aliandika barua kwa kutumia kalamu ya wino.

(iii) Kuonyesha Muda:

Tutakutana kwa saa kumi jioni.

(iv) Kuonyesha Kusudi:

Alisafiri kwa ajili ya kuhudhuria mkutano.

(v) Kuonyesha Umiliki:

Hii ni zawadi kwa watoto wote wa darasa hili.

9. Kwa kutoa mifano wa sentensi kwa kila tumizi eleza matumizi matano ya neno "pamba."

Neno "pamba" linaweza kuwa na matumizi mbalimbali katika lugha ya Kiswahili kama ifuatavyo:

(i) Kama Nomino – Mmea au Nyuzi:

Wakulima wanalima pamba kwa wingi katika mkoa huu.

(ii) Kama Kitenzi – Kupamba au Kupendeza:

Wanafunzi walipamba ukumbi kwa ajili ya sherehe.

(iii) Kama Kielezi – Kuonyesha Wingi au Mkusanyiko:

Alifika na watu pamba, wakijadili suala hilo kwa kina.

(iv) Kama Jina la Mahali – Mtaa au Eneo:

Anaishi Pamba Road, karibu na sokoni.

(v) Kama Slang – Kuvaa Mavazi Mazuri:

Leo amepamba sana, anaonekana mtanashati.

10. Andika risala kwa niaba ya wanafunzi wenzako kwa mgeni mwalikwa katika mahafali yenu ya kumaliza kidato cha 6.

RISALA YA WANAFUNZI WA KIDATO CHA SITA KWA MGENI RASMI KATIKA MAHAFALI
YA MWAKA 2025

Ndugu Mgeni Rasmi,

Kwa heshima na taadhima, sisi wanafunzi wa kidato cha sita wa Shule ya Sekondari ya Kasimpya, tunakukaribisha katika sherehe yetu ya mahafali ya kumaliza masomo yetu ya sekondari. Tunayo furaha kubwa na tunajivunia kuwa nawe katika siku hii muhimu kwetu.

Mheshimiwa Mgeni Rasmi,

Tunapenda kuchukua fursa hii kukushukuru kwa kukubali mwaliko wetu na kuja kushiriki nasi katika tukio hili la kihistoria. Uwepo wako umetuonyesha upendo na kujali kwako maendeleo ya elimu na vijana wa taifa hili.

Mheshimiwa Mgeni Rasmi,

Katika kipindi cha miaka miwili ya masomo yetu ya juu, tumepitia changamoto mbalimbali ambazo zimetufundisha uvumilivu, bidii, na umuhimu wa ushirikiano. Tumefanikiwa kushinda mitihani na majukumu tuliyokabidhiwa kwa msaada wa walimu wetu, wazazi, na jamii kwa ujumla.

Mheshimiwa Mgeni Rasmi,

Pamoja na mafanikio haya, bado tunakabiliwa na changamoto kadhaa, kama vile upungufu wa vifaa vya kujifunzia, miundombinu duni, na ukosefu wa fursa za ziada za kielimu. Tunaamini kuwa kwa kushirikiana na wadau mbalimbali, changamoto hizi zinaweza kutatuliwa na kuweka mazingira bora kwa wanafunzi watakaofuata.

Mheshimiwa Mgeni Rasmi,

Tunakuahidi kuwa tutatumia maarifa na ujuzi tulioyapata hapa shuleni kwa manufaa ya jamii na taifa kwa ujumla. Tutaendelea kuwa mabalozi wema wa shule yetu na kuzingatia maadili mema tuliyofundishwa.

Mwisho, Mheshimiwa Mgeni Rasmi,

Tunapenda kukushukuru tena kwa kuwa nasi katika siku hii muhimu. Tunakuomba uwasilishe salamu zetu za shukrani kwa wale wote waliokuwezesha kufika hapa na kushiriki nasi.

Ahsante sana kwa kunisikiliza.

Wenu kwa niaba ya wanafunzi wenzangu,

Ally Ally

Mwanafunzi wa Kidato cha Sita

Shule ya Sekondari ya Kasimpya

11. Andika insha ya maneno yasiyopungua 300 na yasiyozidi 400 juu ya 'Mgagaa na upwa hali wali mkavu'.

Methali ya Kiswahili isemayo "Mgagaa na upwa hali wali mkavu" ina maana kwamba mtu anayejitahidi na kufanya bidii katika kutafuta riziki hawezi kukosa chakula au mahitaji muhimu. Methali hii inasisitiza umuhimu wa juhudi na kazi katika kuhakikisha ustawi wa maisha.

Katika jamii zetu, watu wanaoishi karibu na pwani au maeneo yenye rasilimali nyingi wana fursa nyingi za kujipatia riziki. Hata hivyo, si wote wanaotumia fursa hizo ipasavyo. Wale wanaojibidisha kwa kufanya kazi kama uvuvi, biashara ndogondogo, au shughuli nyingine za kiuchumi, huweza kujipatia kipato na kuboresha maisha yao. Kwa upande mwingine, wale wasiofanya juhudi, licha ya kuishi katika maeneo yenye fursa, hujikuta wakikosa mahitaji ya msingi.

Methali hii inatufundisha kwamba mazingira mazuri pekee hayatoshi kumhakikishia mtu mafanikio. Ni lazima kuwe na juhudi binafsi na matumizi sahihi ya fursa zilizopo. Katika dunia ya leo, ambapo ushindani katika nyanja mbalimbali umeongezeka, bidii na ubunifu ni muhimu ili kufanikiwa.

Kwa mfano, mfanyabiashara anayejituma na kubuni mbinu mpya za kuvutia wateja ataona matunda ya kazi yake kupitia faida na upanuzi wa biashara. Vilevile, mwanafunzi anayejitahidi katika masomo yake, akitumia muda wake vizuri na kujifunza kwa bidii, atafaulu katika mitihani na kufikia malengo yake ya kielimu.

Hivyo basi, methali "Mgagaa na upwa hali wali mkavu" inatukumbusha kwamba mafanikio yanatokana na juhudi zetu wenyewe. Haijalishi tunaishi wapi au tunakabiliwa na changamoto zipi, ikiwa tutatumia fursa zilizopo na kufanya kazi kwa bidii, tutafanikiwa na kuepuka kukosa mahitaji ya msingi katika maisha.

12. Andika barua katika gazeti la "Mwananchi" kuhusu kero ya ubovu wa barabara zinazounganisha wilaya unayoishi. Jina lako ni Ari Mpya, S.L.P 4030, Kilomoni Mwanga.

Ari Mpya, S.L.P 4030, Kilomoni Mwanga. 20 Januari 2025.
Mhariri, Gazeti la "Mwananchi", S.L.P 12345, Dar es Salaam.

Ndugu Mhariri,

YAH: KERO YA UBOVU WA BARABARA ZINAZOUNGANISHA WILAYA YA MWANGA

Kwa heshima na taadhima, naomba kupitia gazeti lako pendwa kuwasilisha kero inayotukabili wakazi wa Wilaya ya Mwanga kuhusu ubovu wa barabara zinazotuunganisha na wilaya jirani.

Barabara nyingi katika eneo letu ziko katika hali mbaya, zikiwa na mashimo mengi, mifereji isiyopitika, na madaraja yaliyoharibika. Hali hii husababisha usafiri kuwa mgumu, ajali za mara kwa mara, na ucheleweshaji wa shughuli za kiuchumi na kijamii.

Tunaionba serikali na mamlaka husika kuchukua hatua za haraka kukarabati barabara hizi ili kurahisisha usafiri, kukuza uchumi wa eneo letu, na kuboresha maisha ya wananchi.
Ahsante kwa kunipa nafasi hii ya kuwasilisha kero yetu.

Wako mtiifu,
Ari Mpya.

13. Soma habari ifuatayo kisha jibu maswali yanayofuata.

Ndani, kama tulivyosema, kiza totoro! Hapana mmoja aliyemwona mwenziwe. Kunatisha! Kama asingegopa kuambiwa muoga, angelijaribu kwenda mbele. Si rahali pa kupatia mtaro. Vilumuli vilitemavimwaka huwezi kuona uso wa mwana, mwingine, ama kama riyata za usiku usizikute mbalamwezi, na “nyota” zile za mizimu zilikuwa zingine zingine, zikijipitisha kwenye anga, zikiwasha zikiuzima, na huku huko ndiko njia ya wazimu, na hakukuwa zingine zilizota hata kwenye kituo cha macho wazimishaji wenye wavuvi majarisi. Kwa hivyo ikapasa wana, watoto hawa wawe mashujaa wenye nguvu, wakisema kuwa walitumwa, walijaribu na hawakuwacha vipa vile vya vilumuli vingine vikaonekana visimvie asinali kila mara. Fopo vilevile haikuweza kuficha mizimu ile mizimu ya usiku, kelele za ngoma ya duku duku na manung’uniko, walikuwa hawa habari kama kumekucha zilikuwa zikivumzomea mstove walimokuwako. Kwa mbali, inapita pima mie moja waliona baka moja lipitalovyoanzia na kuchukuuwa njia wanayokuwako, na kutoka kwa kisa kile likikuwa baka la juu, lakini kwa huku walikoko halikuweza kuwafikia wale.

Hapana aliyesema neno; wote waliviri walikuwa wakienda kama mabubu.

Baada ya kiza totoro, vilumuli vingine vyaliangaza njia yao kwa mbali, nyota bado kiza, lakini ilikuwa baadhi kubwa kidogo. Walipoamua kuzubizuba ile anga ya juu, hata nayo chote kilikoma.

Walipofika kunapo ile anga la juu, waliona kuwa sehemu ile ya kichaka ilikuwa kidogo imetanzanka, kwa sababu miti ilipotangatuka kila mahali, hakikuwa kawaida kwao. Ulivuka kwa safari yao, mwishowe waliona msitu uliojaa mamba na mijusi likiwa lenye vurugu na moto mchache huku huku kila mara ulikuwa mkaa uliomteke teke. Baada ya kuitazama sana, na moshi ulitoa vumbi, waliona kuwa lilikaribia kwenda kama hali ya kuwasha angani huku wakisubiri moto utoke kwa wenyewe.

Baada ya kuonekana msitu umeanza, waliondoka na safari yao, sasa bila ya tabu kubwa waliweza kumwona mtu aliyekuwa karibu na wao, na kila mmoja akawa akiona kwamba huyu atakayekuwa wa karibu naye ni shujaa. Waliona kuwa mipaka ya msitu ilikuwa imeshakata kwa mzee mmoja aliye na akili zake sana za kufuatilia. Hapo ndipo walipozunguka msitu huku wakishukuru kwa shujaa yule aliyewapelekea kuzifikia “Mzimu wa Watu Wazima.”

Najum alikazana akaona sasa Bwana Msa anasema maneno ya upuuzi; maana mambo mawili hayo yaliyotajwa yanapingana yenyewe kwa yenyewe na yanarejea kule kuwa karatasi ile ni upuzi tu. Ikiwa ile ni stakabadhi hakika, basi yule Bwanyani alikuwa mpumbavu asiipokee kwa Bwana Ali akiwa nayo mwenyewe. Na vile vile iliyokuwa stakabadhi yenyewe haina sahihi wala tarehe, basi inafuta yale masuala ya hakika yake, na kufufia stakabadhi ile vile vile ni upuzi tu. Kinyume cha mambo, leo, inaonyesha dhahiri kuwa Bwana Msa ana wazimu!

Mswali.

(a) Toa maana ya maneno yafuatayo:

(i) Totoro - Kiza kilichojaa giza nene.

(ii) Wanavikupusa - Wanaodharau au kupuuzi.

(iii) Hasiatajishahi - Mtu asiyejiadini au mwenye shaka.

(iv) Pima - Umbali unaokisiwa au kupimwa.

(v) Kutyamumu - Kutokuwa na uhakika wa jambo fulani.

(vi) Mizimu - Roho za watu waliokufa au viumbe vya kiroho.

(vii) Muhimu - Kitu chenye maana kubwa au thamani.

(viii) Buibui - Mdudu anayetengeneza mtandao wake wa utando.

(ix) Baka - Alama au doa fulani linaloonekana.

(x) Neno muhimu alilofuta ulimi wake ulikokwenda - Kauli au taarifa ya msingi iliyokosekana.

(b) Mwandishi anasema hali ya mzimu wa watu wa kale ilikuwaje?

Mwandishi anasema hali ya mzimu wa watu wa kale ilijaa uoga, vilumuli vilitembeatembea usiku, na kelele za ngoma zilivuma. Watu walihisi kuwa walikuwa wanazungukwa na hali ya kutisha.

(c) Kivi ni mwandishi anasema hawa vijana waliwa mashujaa?

Mwandishi anawataja vijana kuwa mashujaa kwa sababu waliweza kuendelea na safari yao kwenye mazingira ya kutisha yaliyokuwa na mizimu, kiza totoro, na vilumuli vilivyowatia hofu. Walionyesha ujasiri wa hali ya juu.

(d) Upuzi wa Bwana Msa ni upi? Na upuuzi wa stakabadhi ni upi?

- Upuzi wa Bwana Msa: Ni hoja zake za kupingana juu ya stakabadhi, akionekana kama mtu asiyelewa hoja zake mwenyewe.

- Upuuzi wa Stakabadhi: Stakabadhi haina sahihi, tarehe, wala uthibitisho wa ukweli wake, hivyo inaonekana kuwa si ya kuaminika.

(e) Andika ufupisho usiopungua maneno 150 na usiozidi maneno 250.

Katika simulizi hii, vijana waliamua kukabiliana na changamoto ya kusafiri kupitia maeneo yenye kiza nene, vilumuli, na mizimu ya kutisha. Walionyesha ujasiri kwa kuendelea mbele licha ya hali ya kutisha. Walifika sehemu iliyokuwa na msitu wa moto na moshi, wakitambua kuwa walikuwa wanakaribia "Mzimu wa Watu Wazima." Katika mjadala wa mwisho, Najum alikemea Bwana Msa kwa madai yake ya upuuzi kuhusu stakabadhi, akisema haina sahihi wala uthibitisho, hivyo si halali. Simulizi linaonyesha changamoto za kijamii na hali ya hofu iliyoambatana na kutokuaminiana.